

УДК 35.071.2 (477)

СТАН НАУКОВИХ ПОШУКІВ З ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Полякова О. С.,

К.Ю.Н.,

*доцент кафедри військового права військово-юридичного факультету,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків*

У статті за допомогою комплексу взаємодоповнюючих наукових методів проаналізовано та систематизовано літературні джерела українських учених з проблеми становлення та розвитку правової освіти в Україні, виявлено основні тенденції й особливості, акцентовано увагу на виділенні публічно-управлінського аспекту в цій проблемі.

Ключові слова: публічне управління, правова освіта, юридична освіта, тенденції розвитку, історико-бібліографічний аналіз.

Poliakova O. S.,

*PhD in Law Sciences, Associate Professor of Military Law Department
of Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv*

STATE OF SCIENTIFIC RESEARCH ON THE ISSUE OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF LEGAL EDUCATION IN UKRAINE: PUBLIC-ADMINISTRATIVE ASPECT

The article analyzes and systematizes works of Ukrainian scientists on problems of formation and development of legal education in Ukraine, the main tendencies and characteristics considering the allocation of public and administrative aspects of this problem through a setoff complementary research methods.

Key words: public administration, legal education, development trends, historical bibliographic analysis.

Постановка проблеми. В умовах становлення України як демократичної та правової держави важливу роль відіграє правова освіта, основним завданням якої є формування високого рівня правової культури та правосвідомості населення, їх ціннісних орієнтирів та активної позиції кожної людини як члена громадянського суспільства. Сьогодні надання правових знань населенню країни здійснюється в усіх закладах освіти, у спеціалізованих навчальних закладах, бібліотеках, наукових установах, закладах культури тощо. До правоосвітньої та правовиховної діяльності залучені органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, державні заклади, підприємства, організації. Таким чином, в Україні створюється підґрунтя для формування громадянина нового типу, який має бути не лише правоосвіченим, але й мати активну громадянську позицію.

Однак зростання людського фактора в умовах формування громадянського суспільства, як справедливо стверджує А. Гуз, потребує нового переосмислення складних і суперечливих процесів національно-культурного та просвітницького будівництва [2, с. 8]. У цьому аспекті доцільним виявляється проведення історико-бібліографічного аналізу наукової літератури, в якій висвітлено процес становлення і розвитку системи правової освіти в Україні та визначені їх основні тенденції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання становлення та розвитку правової освіти населення України як систематизований аналіз цілісної системи українськими вченими не піднімалося. Більшість дослідників вивчають розвиток шкільної правової освіти України, проблеми підготовки педагогічного персоналу для викладання навчальних дисциплін з правознавства, висвітлюють питання науково-методичного обґрунтування правоосвітньої та правовиховної діяльності, зокрема, це

© Полякова О. С., 2016

такі вчені, як Б. Андрусишин, А. Гуз, В. Денисов, Л. Заблоцька, О. Ковальська, І. Котюк, О. Котюк, Д. Кумков, О. Машкевський, О. Пометун, П. Рабинович, В. Семенов, І. Усенко та ін. Значна кількість учених (Б. Бабій Л. Головій, М. Лоджук, С. Немченко, О. Орлова, М. Скакун, Д. Скородумов, Г. Усеїнова, Ю. Шемшученко та ін.) присвятили свої праці дослідженню розвитку правової освіти як політики держави у сфері підготовки кадрів у юридичних ВНЗ України, визначаючи тенденції, особливості, здобутки, недоліки та перспективи.

Формулювання мети статті. Мета статті – проаналізувати та систематизувати літературні джерела з проблеми становлення і розвитку правової освіти в Україні, виявити основні тенденції й особливості, акцентувати увагу на виділенні публічно-управлінського аспекту в цій проблемі.

Для розв'язання дослідницьких завдань у статті використано комплекс взаємодоповнюючих наукових методів: пошуково-бібліографічний – виявлення бібліотечних каталогів, фондів, видань; класифікація та систематизація літературних джерел з метою виявлення опорної джерельної бази; інтерпретація й узагальнення опрацьованих матеріалів для формулювання висновків і рекомендацій.

Стартовою хронологічною межею дослідження є 1991 р. – проголошення незалежності України, початок державного будівництва та одночасно новий етап становлення і розвитку правової освіти суверенної держави. Теоретичною основою дослідження є праці українських учених із визначеної проблематики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перше ніж розпочати аналіз наукових праць, у яких викладені основні результати дослідження розвитку правової освіти в Україні, хотілось би зазначити, що концепції про права людини формувалися протягом всієї історії людства, мали специфічні особливості, що пов'язані з конкретно-історичними типами суспільно-економічних формацій. Як зазначає С. Шефель, “коли панувала ідеологія дегуманістичної соціально-економічної стратифікації з притаманним їй продукуванням антиекологічної, сциєнтичної свідомості, сфера впливу ідей гуманізму в класовоантагоністичному соціумі була надзвичайно обмеженою. Носії цих ідей були поодиноким виявом людяності у світі жорстокої соціальної боротьби, гноблення та несправедливості... заангажована соцістальною владою система освіти у класово антагоністичному суспільстві не працювала на відтворення гуманістичної (право)свідомості” [15, с. 83]. Згодом під тиском численних рухів відбувалися глибокі політичні та соціально-економічні зміни, в тому числі в сфері прав людини. Основи сучасної концепції в сфері прав людини були закладені в міжнародних документах після Другої світової війни. Найважливішою задачею сьогодення для людей усього світу є не лише усвідомлення своєї приналежності до цих прав, але й отримання навиків у застосовуванні їх в практичній діяльності. Це завдання є найактуальнішим і для сучасної України.

Зауважимо, що правова освіта в Україні як процес надання знань, вмінь і навиків про права, свободи і обов'язки людини, не є виокремленою ланкою освітньої сфери, тому її становлення й розвиток дуже важко простежити сучасним дослідникам. Як вже зазначалося вище, надання правової освіти в країні здійснюється в усіх навчальних закладах. Тож значна увага дослідників прикута до різних аспектів розвитку правової освіти як викладання правознавчих дисциплін у закладах освіти. На жаль, наукова література, присвячена дослідженню становлення та розвитку правової освіти у дошкільних навчальних закладах, взагалі відсутня. Проте є декілька праць українських учених (Б. Андрусишин [1], А. Гуз [2], О. Костенко [5]), в яких проаналізовано основні тенденції розвитку шкільної правової освіти. Найбільш ґрунтовним можна вважати монографічне видання А. Гуза “Становлення та розвиток шкільної правової освіти України (1991–2007 роки)”, що вийшло друком у 2009 р. Обрані хронологічні межі

були обумовлені автором тим, що у 1991 р. після проголошення незалежності України розпочався розвиток національної шкільної правової освіти, а 2007 р. – рік створення міжвідомчої робочої групи з розроблення Концепції безперервної правової освіти у системі загальноосвітніх навчальних закладів. Досліджуючи визначену у роботі проблему, вчений приходить до таких висновків:

- шкільна правова освіта розвивалася у контексті розвитку загальнокультурних та освітніх процесів країни;
- значний внесок у процес становлення шкільної освіти зроблено громадськими правничими організаціями, зокрема Спілкою юристів України та Українською правничою фундацією, за ініціативою та сприяння яких покладено початок запровадженню блоку правових предметів у загальноосвітніх закладах;
- на зламі XX – XXI ст. у загальноосвітній школі, хоч і не в повному обсязі склався блок дисциплін, який певною мірою відповідав вимогам правової освіти; упроваджувалася і профільна правова підготовка;
- підготовка викладачів правових дисциплін здійснювалася ВНЗ як за державним замовленням, так і за рахунок коштів фізичних і юридичних наук;
- у закладах освіти здійснювалася широка позакласна і позааудиторна робота з правового навчання і виховання, до якої залучалися вчені, представники правозахисних організацій та правоохоронних органів, інші фахівці в галузі права [2, с. 111–112, 384–389].

О. Костенко робить спробу визначити етапи становлення шкільної правової освіти в Україні, починаючи з 1924 р. – рік затвердження першої Радянської Конституції, у зв'язку з чим Народний комісаріат освіти СРСР отримав доручення ввести у всіх школах та навчальних закладах вивчення основних положень конституційного акту. На думку автора, становлення шкільної правової освіти в Україні пройшло 7 етапів, 4 з яких припадає на період незалежності:

- 1991–1994 рр. – початок становлення системи шкільної правової освіти незалежної України;
- 1995–1999 рр. – закладено основи безперервної правової освіти та визначено місце й роль школи у її реалізації (прийняття Кабінетом Міністрів України “Програми правової освіти населення”);
- 2000–2008 рр. – затвердження Указом Президента України в 2001 р. “Національної Програми правової освіти населення”;
- з 2009 р. – пов'язується з виробленням принципово нових підходів до організації та здійснення шкільної правової освіти в Україні, що детермінується передусім переходом до функціонування старшої школи як профільної [5, с. 216–217].

Що стосується досліджень, присвячених становленню та розвитку правової освіти в професійно-технічній, вищій і післядипломній освіті, то вони теж відсутні. Проте є наукові праці, що стосуються вивчення історії розвитку галузевої юридичної освіти. Так, однією з перших спроб дослідити історію становлення юридичної освіти і науки на території України до проголошення незалежності було здійснено представниками наукової школи у галузі права під керівництвом Ю. Шемшученка [16]. У науковій праці висвітлено стан юридичної освіти і науки, починаючи з другої половини XIX ст. і до проголошення незалежності України. Вчені пов'язують розвиток юридичної освіти з такими політичними категоріями, як держава і право, де держава виступає замовником правознавчих досліджень і підготовлених фахівців – юристів.

Свій внесок у дослідження розвитку юридичної освіти зробили й інші науковці. Зокрема, С. Немченко у своїй статті розглядає правову освіту як політику держави у сфері підготовки кадрів у юридичних ВНЗ і на юридичних факультетах та визначає особливості розвитку правової освіти в Україні в умовах радянського тоталітарного режиму [9].

Інший науковець – М. Скакун – на основі історичних документів та фактів, насамперед постанов ЦК ВКП(б), досліджує закономірності формування і функціонування системи юридичної освіти в УРСР у 20-ті – середині 50-х рр. XX ст. У висновку автор стверджує, що, “незважаючи на кадрову політику з боку партії – політику недовіри до місцевої інтелігенції, ідеологічний тиск щодо професорсько-викладацького складу та студентів, репресії та терор, у стінах юридичних навчальних закладів, сформувались висококваліфіковані викладацькі колективи, які надавали якісну професійну підготовку студентам” [12, с. 55]. На думку вченого, перелічені процеси гальмували розвиток вищої освіти в Україні, проте заходи, які були передбачені у постановах ЦК ВКП(б) стали вагомим кроком уперед у формуванні й розвитку юридичної освіти та заклали правові основи для її подальшого росту та функціонування. Розвиток юридичної освіти у класичних університетах України в 1991–2002 рр. представлено в науковій праці Д. Скородумова [13]. На основі вивчення важливих державних актів автор статті характеризує якісні та кількісні зміни в царині української юридичної освіти та показує еволюційний характер процесу реформування та розвитку юридичної освіти, виділяючи три етапи (1-й етап – серпень 1991 р. – вересень 1996 р.; 2-й – вересень 1996 р. – квітень 2001 р.; 3-й – починається з квітня 2001 р.).

Вивченню такого структурного підрозділу ВНЗ як юридична клініка, що здійснює підготовку фахівців у галузі знань “Право”, який утворено як базу для практичного навчання, проведення навчальної та інших видів практики студентів шляхом їх безпосереднього залучення до надання безоплатної правової допомоги населенню, присвячена монографія М. Лоджука. На підставі проведеного дослідження, автором визначені етапи формування юридичних клінік в Україні:

1) створення перших юридичних клінік в Україні за ініціативи студентів, за кошти грантодавців та на базі неурядових правозахисних організацій (протягом 1996 – 1999 рр.);

2) не сприйняття їх діяльності на рівні профільних міністерств та мінімальна підтримка з боку керівництва вищих навчальних закладів (упродовж 1999 – 2002 рр.);

3) визнання органами державної влади та освітніми установами ролі юридичних клінік у сфері підготовки юристів (2002 р. – серпень 2006 р.);

4) масове створення юридичних клінік у вищих юридичних навчальних закладах України (серпень 2006 р. – червень 2011 р.);

5) відстоювання юридичним клінічним рухом статусу юридичних клінік як суб’єктів надання безоплатної правової допомоги на законодавчому рівні (червня 2011 р. – до теперішнього часу) [8].

Спробою дослідити розвиток правової освіти сучасної України із відображенням більшості її складових (викладання правознавчих дисциплін, нормативно-правове забезпечення правової освіти, комунікативні заходи з проблем розвитку правової освіти тощо), можна вважати наукову статтю Д. Кумкова, в якій визначено історію розвитку, етапи та особливості становлення правової освіти в Україні [6].

Варто відмітити, що вітчизняні вчені значну увагу разом із дослідженням становлення правової освіти приділяють увагу аналізу традицій правового виховання в Україні [11; 14] та правосвідомості українського народу [3; 7]. Також науковці досліджують становлення і розвиток громадянської освіти як фактор формування громадянських компетентностей сучасної молоді (І. Анішева, О. Василенко, А. Карнаух, С. Клепко, О. Локшина, О. Пометун, С. Федоренко, О. Шестопалюк та ін.). Водночас сьогодні все частіше зустрічаються наукові дослідження з розвитку такої галузі в Україні, як освіта з прав людини. Поштовхом до становлення такої галузі освіти в Україні став електронний посібник “КОМПАС” [4], вперше опублікований у 2002 р. у рамках Молодіжної програми освіти в області прав людини Директорату Ради Європи з питань молоді та спорту.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Результати проведеного історико-бібліографічного аналізу наукової літератури, дають підстави для висновку, що проблема становлення та розвитку правової освіти України як цілісної системи набуття населенням правових знань не була предметом наукового дослідження українських авторів. Більшість наукових праць українських учених присвячено проблемам науково-методологічного забезпечення викладання навчальних дисциплін із правознавства у навчальних закладах.

У ході дослідження було з'ясовано, що в науковій літературі немає уніфікованого підходу до визначення сутності й змісту поняття “правова освіта”, зустрічаються такі споріднені дефініції, як “юридична освіта”, “правнича освіта”, “правознавство”, “освіта з прав людини”, “громадянська освіта”, “ювенальна освіта” тощо. Що стосується виділення публічно-управлінського аспекту в процесі розвитку правової освіти в сучасній Україні, то більшість учених акцентують увагу на політико-правовому забезпеченні цього процесу та визначають етапи його становлення.

Список використаних джерел

1. Андрусишин Б. Становлення та розвиток шкільної правової освіти в Україні [Електронний ресурс] / Б. Андрусишин // Юридичний журнал. – 2007. – № 4. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2635>.
2. Гуз А. М. Становлення та розвиток шкільної правової освіти України (1991–2007 роки) : монографія / А. М. Гуз. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2009. – 431 с.
3. Гурбик А. Звичаєво-правова культура та правосвідомість в Україні XVI століття / А. Гурбик // Етична історія народів Європи. – 2005. – Вип. 20. – С. 22–27.
4. “Компас” [Електронний ресурс] : посіб. з освіти в галузі прав людини за участі молоді / П. Брандер, Л. де Вітте, Н. Гані [та ін.] / за ред. П. Брандер, Е. Кін, В. Юхаж, А. Шнайдер / остаточно ред. Р. Гомес. – 2012. – 624 с. – Режим доступу : http://dsmsu.gov.ua/media/2015/04/08/24/compass_.pdf.
5. Костенко О. О. Історія становлення та розвитку шкільної правової освіти в Україні / О. О. Костенко // Наукові записки з української історії. – 2013. – Вип. 33. – С. 215–218.
6. Кумков Д. Л. Розвиток правової освіти сучасної України: історико-правовий аспект / Д. Л. Кумков // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2014. – Вип. 26. – С. 203–209.
7. Кушнір М. О. Становлення правової культури як варіативний фактор соціального управління [Електронний ресурс] / М. О. Кушнір. – Режим доступу : <http://academy.gov.ua/ej/ej1/txts/KUSHNIR-1.htm>.
8. Лоджук М. Т. Юридичні клініки в Україні: освіта та правова допомога : монографія / М. Т. Лоджук. – Одеса : Фенікс, 2015. – 328 с.
9. Немченко С. С. Особливості розвитку правової освіти в Україні в УСРР-УРСР у 1920–1991 рр. / С. С. Немченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. – 2015. – Вип. 3-2. – Т. 1. – С. 17–21.
10. Новак-Каляєва Л. М. Права людини у державному управлінні: теоретико-методологічний аспект : монографія / Л. М. Новак-Каляєва ; Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2013. – 396 с.
11. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян [та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2013. – 440 с.
12. Скакун М. І. Організаційно-правові основи формування і становлення системи юридичної освіти в УРСР (20-ті – середина 50-х рр. XX ст.) / М. І. Скакун // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія “Юридична”. – 2013. – Вип. 2. – С. 47–56.
13. Скородумов Д. Розвиток юридичної освіти у класичних університетах України в 1991–2002 рр. / Д. С. Скородумов // Схід. – 2013, травень-червень. – № 3 (123). – С. 114–120.
17. Філософія правового виховання : навч. посіб. / А. П. Гетьман, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань [та ін.] ; за ред. А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2012. – 248 с.
15. Шефель С. В. Філософія правової освіти як складник сучасного соціально-гуманітарного знання / С. В. Шефель // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – 2011. – № 7. – С. 81–87.
16. Юридична наука і освіта на Україні / Ю. С. Шемшученко, І. Б. Усенко [та ін.] / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Наук. думка, 1992. – 300 с.

Надійшла до редколегії 30.03.2016 р.